

NIKU Tema 44

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner i
Sandnes kommune, Rogaland 2012

May-Liss Bøe Sollund

NORSK INSTITUTT FOR KULTURMINNEFORSKNING

NIKU

Norsk institutt for
kulturminneforskning

Fortidens minner i dagens landskap

Status for automatisk fredete kulturminner i
Sandnes kommune, Rogaland 2012

May-Liss Bøe Sollund

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

NIKU har sitt hovedkontor i Oslo og distriktskontorer i Bergen, Oslo (Gamlebyen), Tromsø, Trondheim og Tønsberg.

Publikasjoner

Som selvstendig stiftelse har vi valgt å avslutte tidligere serier og etablerer fra 2003 to nye serier som hver nummereres fra 1 og oppover.

- NIKU Rapport er den rapportering som overleveres oppdragsgiver etter fullført prosjekt. Serien kan ha begrenset opplag og distribusjon.
- NIKU Tema omfatter det vide spekter av kulturminnefaglige områder som instituttet arbeider med og henvender seg i hovedsak til forsknings- og fagmiljøer samt forvaltning.

Sollund, M.-L. B. 2013. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2012.

NIKU Tema 44

Oslo, mars 2013

NIKU Tema 44

ISSN 1503-4909

ISBN 978-82-8101-128-1 (trykt)

ISBN 978-82-8101-129-8 (elektronisk)

Rettighetshaver ©: Stiftelsen Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaksjon: Kirsten Kolsberg

Design og grafisk produksjon: Fladby as

Opplag: 200

Trykk: www.fladby.no

Trykt på miljøpapir

Publikasjonen er også tilgjengelig som pdf-fil på www.niku.no

Kontaktadresse:

NIKU

Storgata 2,

Postboks 736 Sentrum

N-0105 Oslo

Tlf.: 23 35 50 00

Faks: 23 35 50 01

www.niku.no

Oppdragsgiver: Riksantikvaren

Prosjektnummer: 15620720

Ansvarlig signatur: Kari Larsen

Sammendrag

Sollund, May-Liss Bøe. 2013. Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2012. – NIKU Tema 44

I denne rapporten beskrives omfanget av tap og skader som er påført de kjente automatisk fredete kulturminnene (fornminnene) i Sandnes kommune, Rogaland i perioden 2007-2012. Resultatene er basert på observasjoner som ble foretatt i 2002 da den første kontrollregistreringen fant sted. Den første kontrollregistreringen bygget på beskrivelser og observasjoner gjort i 1990 da første-gangsregistreringene ble utført. Undersøkelsen viser hvilke areal typer fornmennene ligger på, fornminnens tilstand og om stedfestingene er korrekte. Fornminnene i Sandnes ble igjen kontrollert i 2007. Denne registreringen i 2012, som rapporten omhandler, er således den tredje omgang av kontroller som utføres av en utvalgt del av fornminnene i Sandnes. Dersom fornminnene er skadet eller fjernet etter 2007, er det også identifisert hvilke tiltak som har forårsaket dette. Registreringen er utført i henhold til Norsk Standard; NS 9450, «Automatisk fredete kulturminner – Registrering av tap og skade». Denne tredje kontrollregistreringen gir mulighet til å se endringer av fornminner og arealene de ligger på i en periode på henholdsvis tolv, fem og fem år. Resultatene av undersøkelsen viser at i løpet av de siste fem årene er ett fornminne fjernet fullstendig, mens totalt 40 fornminner er påført en eller annen form for skade i denne perioden. Både den tapte og blant de skadete fornminnene var det et stort flertall som allerede hadde en skade ved kontrollen i 2002. Virksomhet i forbindelse med jordbruk har påført fornminnene størst skade samlet sett. Arealbruken i de områdene der fornminnene ligger har endret seg svært lite. Omtrent 60 % av fornminnene ligger i områder som brukes til beite. Den største trusselen for fornminnene i Sandnes framover vil sannsynligvis være aktivitet i forbindelse med beiting og jordbruk.

Oppdraget er utført på bestilling av Riksantikvaren som ønsker en kartlegging av årsakene til at den registrerte kulturminnebestanden desimeres.

Emneord: kulturminne – fredet – rapportering – miljøovervåking – desimering – kontroll – tap – skade – tilstand – Sandnes – Rogaland

Abstract

Sollund, May-Liss Bøe 2013. Prehistoric sites and monuments in present-day landscape. A report on the state of preservation of protected monuments in the municipality of Sandnes in Rogaland County, anno 2012. – NIKU Tema 44 (In Norwegian)

This report describes the extent of damage inflicted on protected prehistoric monuments in Sandnes municipality in Rogaland County between 2007 and 2012. Archaeological monuments in the area were originally surveyed and described in 1990. An initial control survey was undertaken in 2002, and a second in 2007 to monitor the condition of the recorded monuments. By combining the three sets of information, it has been possible to produce a comprehensive assessment of how the monuments had fared in the course of this period.

The third control survey undertaken by NIKU in 2012 revealed that in the five years since the previous 2007-survey only one archaeological site has been destroyed and 40 monuments have suffered some kind of damage. Most of the damage was caused by activities connected with farming. More than 60 % of the sites are located in areas of outfield/grazing land, and the main future threat to these sites will probably come from farming activities. The surveys in 2002, 2007 and 2012 concerning the problem of monument attrition are part of a nationwide investigation, initiated and funded by the Directorate for Cultural Heritage.

Keywords: cultural heritage site – protected – reporting – monitoring – survey – control – loss – damage – condition – Sandnes – Rogaland

Forord

Periodiske kontrollregistreringer av tap og skade er ledd i Riksantikvarens overvåking av automatisk fredete kulturminner (fornminner). Dette tredje omdrevet av kontrollarbeidet i Sandnes kommune ble utført i april 2012. Arbeidet ble gjennomført av prosjektleder May-Liss Bøe Sollund, Jan Brendalsmo og Thomas Risan, Anneli Nesbakken og Torgrim Sneve Guttormsen. Alle er arkeologer ved NIKU.

Oslo, mars 2013

May-Liss Bøe Sollund

Innhold

Sammendrag	3
Abstract	3
Forord.....	4
1 Innledning	5
2 Bakgrunn	5
3 Hovedresultater	6
4 Presentasjon av området	7
4.1 Sandnes kommune, Rogaland	7
4.2 Tidligere registreringer	7
5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer	10
5.1 Kontroll av kartfestingen	10
6 Resultat av kontrollen	10
6.1 Tilstandsendring i perioden 2007-2012	10
6.2 Areal og arealbruksendring	10
6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 2007-2012	12
6.4 Tiltak som har forårsaket skade på fornminner i perioden 2007-2012	12
6.5 Utviklingen 1983 - 2002 - 2007- 2012	18
7 Tendenser i trusselbildet	18
8 Konklusjon	19
9 Kilder	19

Vedlegg: Sandnes kommune 2012:
Fornminner som er tapt, skadet eller ikke gjenfunnet etter andre kontrollregistrering i 2007.

1 Innledning

Fornminnene i Norge har vært underlagt juridisk vern helt siden 13. juni 1905 da «Lov om Fredning og Bevaring af Fortidslevninger» ble vedtatt. Denne loven er senere endret og revidert, senest i 2003, i takt med endringer i samfunnet og erkjennelsen av nye fornminnetyper. Bakgrunnen for fredningsloven av 1905 var først og fremst å beskytte gjenstandsmaterialet i fornminnene mot ufaglig utgravning. Senere er fornminnene som landskapselement blitt viktigere. Dette fremgår av kulturminneloven av 1978 § 19, der det slås fast at departementet kan frede et område rundt selve fornminnet så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av det i landskapet. Likevel har tiltak som utbygging og landbruksvirksomhet gjennom tidene ført til at svært mange fornminner er skadet eller fjernet, og dette har også i stor grad skjedd etter 1905, til tross for lovgivingen.

2 Bakgrunn

Undersøkelsen er utført av NIKU etter bestilling fra Riksantikvaren. Prosjektet «Kontrollregistrering av automatisk fredede kulturminner (fornminner)» ble igangsatt i 1997 med fokus på desimeringshastigheten for denne type kulturminner. Fra 2001 har prosjektet vært en del av Riksantikvarens miljøovervåkingsvirksomhet. Formålet med overvåkingsprosjektet er å skaffe oversikt over utviklingen med hensyn til tap av og skade på kulturminnene samt å finne fram til årsakene for disse faktorene. I overvåkingsprogrammet, «Fortidens minner i dagens landskap», overvåkes det i alt 16 kommuner over en tidsperiode på fem år. Første omdrev av kontrollregistreringen ble avsluttet i 2004. Da var alle de 16 utvalgte kommunene kontrollregistrert for første gang. Resultatene for første omdrev er publisert i en artikkel i tidsskriftet Viking (Sollund 2008).

I 2005 startet så arbeidet med omgang nummer to av kontrollregistreringer i kommunene. Det ble avsluttet i 2009. Resultatene for andre omdrev skal publiseres i en artikkel i tidsskriftet Conservation & Management of Archaeological Sites (Sollund and Holm-Olsen 2013).

NIKU er nå i gang med tredje omdrev av kontrollene, som ble påbegynt i 2010, og som vil bli avsluttet i 2014.

Overvåkingen gjennomføres i henhold til nasjonalt resultatmål 1 innenfor Miljøforvaltningen: «Det årlige tap av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller, skal minimeres. Innen år 2020 skal tapet ikke overstige 0,5% årlig.» (St.meld.nr.26 2006-2007).

Det er publisert rapporter for alle kontrollregistreringene (se kapittel 9 Kilder).

3 Hovedresultater

Kontrollregistreringene i 2012 omfattet kommunene Eidskog i Hedmark, Saltdal i Nordland, Sandnes i Rogaland og Skjåk i Oppland (figur 1).

Eidskog, Hedmark
 Saltdal, Nordland
 Sandnes, Rogaland
 Skjåk, Oppland

Kontroll av 116 fornminner, registrert i 1985, kontrollert i 2002 og 2007
 Kontroll av 108 fornminner, registrert i 1984, kontrollert i 2002 og 2007
 Kontroll av 427 fornminner, registrert i 1990, kontrollert i 2002 og 2007
 Kontroll av 129 fornminner, registrert i 1983, kontrollert i 2002 og 2007

Figur 2. Gjennomsnittlige årlige tapte og skadete fornminner i de fire kommunene som ble kontrollregistrert i 2012.

Sum pr år tap og skade, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Prosent
Eidskog	2007-2012	0,69
Saltdal	2007-2012	0,56
Sandnes	2007-2012	1,92
Skjåk	2007-2012	2,07

Tap pr. år, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Antall	Prosent
Eidskog	2007-2012	0,4	0,34
Saltdal	2007-2012	0	0
Sandnes	2007-2012	0,2	0,05
Skjåk	2007-2012	0	0

Skade pr. år, gjennomsnitt

Kommune	Periode	Antall	Prosent
Eidskog	2007-2012	0,4	0,34
Saltdal	2007-2012	0,6	0,56
Sandnes	2007-2012	8	1,87
Skjåk	2007-2012	2,6	2,07

4 Presentasjon av området

4.1 Sandnes kommune, Rogaland

Sandnes kommune hadde pr 1. oktober 2012 69487 innbyggere og regnes som landets hurtigst voksende by. Kommunen har hatt en folketilvekst på ca 9000 personer etter at den forrige kontrollregistreringen fant sted i 2007. Bare i 2011 var tilveksten på 2,4 %. 43 % av befolkningen er under 30 år.

4.2 Tidligere registreringer

Kulturminnene i Sandnes kommune ble registrert i forbindelse med revideringen av Økonomisk kartverk (ØK) i 1990. Arbeidet ble utført i regi av Arkeologisk museum i Stavanger (AmS). Denne registreringen bygde på tidligere registreringer som var utført av blant annet arkeolog Bjørn Myhre på 1960-tallet. De fleste fornminnene som ble registrert var gravminner slik som gravhauger og gravrøyser, bosetningsspor slik som hustuffer, rydningsrøyser, stakketuffer og gardfar. I tillegg ble det registrert bygdeborger og en hellemaling. Alle kulturminnene ble beskrevet og kartavmerket, men rapportene om disse er ikke publisert.

I dag er alle disse registreringsrapportene digitalisert. Både verbalbeskrivelsen og kartavmerkingene ligger inne i den nasjonale kulturminnedatabasen Askeladden. Hver fornminnelokalitet har sitt unike identifikasjonsnummer (Id).

Figur 3. Gårdsanlegget på Myklabost, id 14947, med hustuffer, gravrøys og geil. Foto: NIKU 2012.

I 2002 ble det foretatt en kontroll av 2 853 av de registrerte kulturminnene i kommunen (Haavaldsen 2003). I 2007 ble 431 av disse kontrollert og innmålt nøyaktig på kart. De gjenværende 427 i denne kontrollgruppen ble igjen oppsøkt under årets undersøkelse.

På Jæren finnes det mange synlige rester etter ødegårdsanlegg fra forhistorisk tid. Anleggene består som regel av hustufter, gravminner, rydningsrøyser og geiler (veg eller fegate som gikk fra tunet og til utmark, og som ble brukt til å jage husdyrene til og fra beitet). Flere slike gårdsanlegg er også registrert i Sandnes. Mange av dem ligger i dag i områder som brukes som beite. I de områdene som beites av sauer foregår det en naturlig skjøtsel av landskapet. Dette medfører at kulturlandskapet holdes åpent, kulturminnene er synlige, fornminnene forblir uskadet og

lett å se, slik at hele landskapet kan ha en stor opplevelsesverdi. Blant annet har vi eksempel på slike åpne kulturlandskap på gårdsanlegg på Myklabost, gnr 25 (figur 3), på Bråstein, gnr 32 (figur 4) og på Dale, gnr 95 (figur 5).

Dersom landskapet utsettes for stort beitetrykk som for eksempel av store dyr som hester eller kyr, er ikke opplevelsesverdien av fornminnene alltid like stor (figur 6).

Figur 4. Gårdsanlegget på Bråstein, id 24742, der det ligger store mengder rydningsrøyser, gravminner og tufter. Foto: NIKU 2012.

Figur 5. Tuft på Dale, id 24737. På denne lokaliteten ligger det også flere gravrøyser. Foto: NIKU 2012.

Figur 6. Lokalitet med gravrøyser og rydningsrøyser, id 44609, på beite der det har gått store dyr eller litt for mange dyr. Foto: NIKU 2012.

5 Kvalitetsvurdering av tidligere registreringer

5.1 Kontroll av kartfestingen

Alle rapporter fra tidligere registreringer i Sandnes kommune er innskrevet i Askeladden (Riksantikvarens database over alle registrerte og fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge). Kartavmerkinger er digitalisert og har unike identitetsnummer (Id) i databasen. Før kontrollarbeidet ble igangsatt var utdrag av denne informasjonen fra Askeladden som omhandlet automatisk fredete kulturminner (fornminner) i kommunen eksportert fra databasen via en utsjekksmulighet som ligger i Askeladden.

Under feltkontrollen i 2007 ble alle enkeltminner målt inn som flater ved hjelp av feltdatasamlere og GPS'er. Etter den tid er utstyret som brukes i felt betydelig forbedret og ved årets kontroll ble alle disse tidligere avmerkinger kontrollert. Feltutstyret som ble benyttet var Trimble TDS Nomad, samt Altus APS-3 GPS mottager med CPOS. Programvaren som er benyttet er *ESRI ArcPad 6.0.3*. Som bakgrunnsdata er det benyttet vektorkartlag over Sandnes kommune fra Norge Digitalt, samt utsjekkede filer fra Askeladden som inneholdt kartfestede fornminner. Til selve kontrollregistreringen er Riksantikvarens standarder fulgt ved at vi benyttet registreringsskjemaet utviklet av Riksantikvaren og Sør-Trøndelag fylkeskommune.

Gjenfinning av fornminnene ved hjelp av DGPS bød ikke på store problemer. Kun på noen få enkeltminner var det nødvendig å foreta justeringer av de tidligere innmålte flatene.

6 Resultat av kontrollen

6.1 Tilstandsendring i perioden 2007-2012

Det ble kontrollert 427 automatisk fredete kulturminner (fornminner) i Sandnes kommune i 2012. I tillegg ble alle lokaliteter der vi ikke fant igjen fornminnene i 2007 oppsøkt.

I løpet av de siste fem årene siden forrige kontroll, har i alt 377 fornminner ikke blitt utsatt for noen form for fysiske endringer. Totalt har 40 fornminner vært utsatt for tiltak som har medført skade, mens ett fornminne er tapt i denne perioden. I alt ni fornminner ble ikke gjenfunnet (figur 7, 8, 9).

Blant de 377 kulturminnene som ikke har vært utsatt for fysiske tiltak i løpet av de siste fem årene, er det imidlertid ett som er tildekket. Det tildekkede fornminnet ligger i et område med industri og massetak. Blant de ni fornminnene som ikke ble gjenfunnet, er fem objekter etter vår vurdering sannsynligvis gått tapt. Kontrollen i 2012 foregikk tidlig på våren i en periode der vegetasjonen var svært lav, og terrengformasjonene var derfor godt synlige. I et nyere boligfelt fant vi ikke annet enn en enkelt gravrøys i et område der det var registrert flere hustufter, rydningsrøyser og innhegninger. Heller ikke på et område der det skulle ligge to lave gravhauger og en stakketuft fant vi noen fornminner. Dette området var dyrket opp etter 1990 da det lå som beite. Alle enkeltminnene som lå på denne lokaliteten er nok forsvunnet.

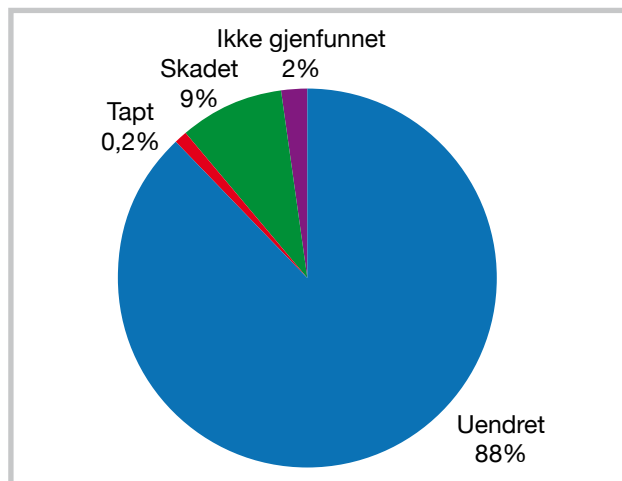
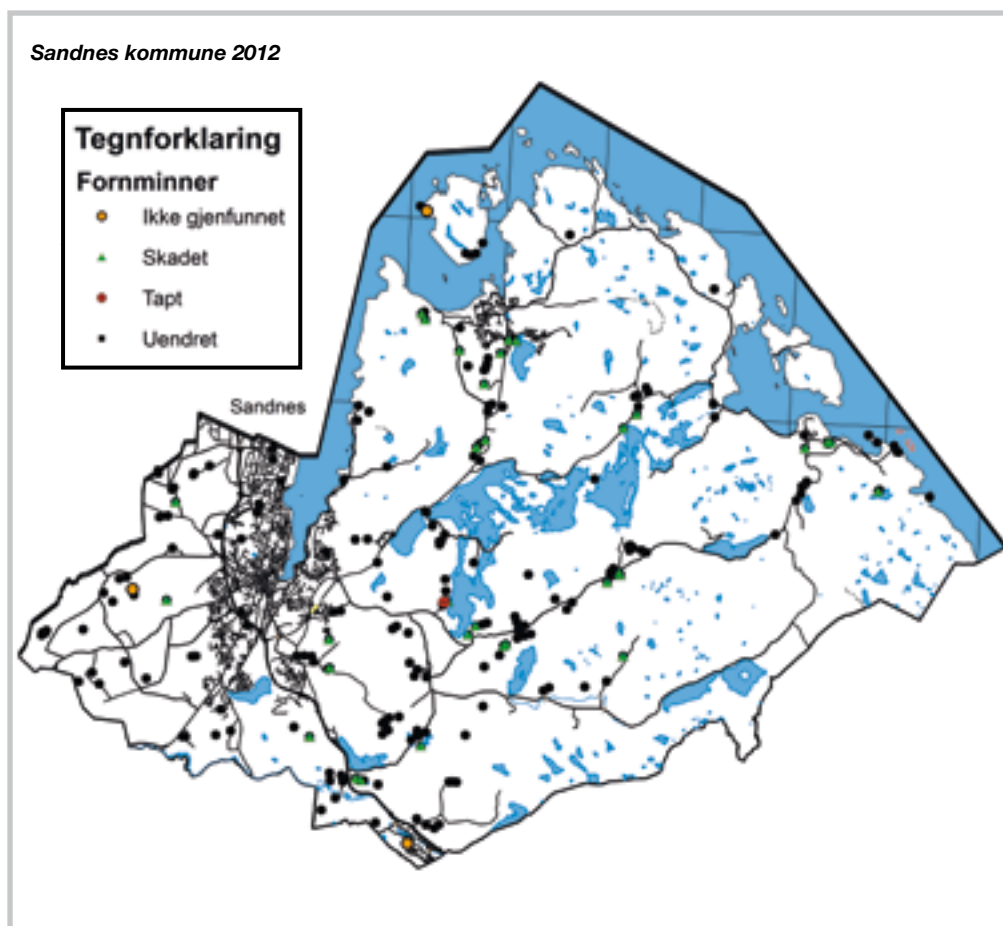
De fire øvrige objektene som ikke ble gjenfunnet er lave fornminner som til dels ligger i områder med mye brisk og stein. De er sannsynligvis tildekket, og er nok derfor fremdeles bevart.

6.2 Areal og arealbruksendring

Da fornminnene ble registrert på begynnelsen av 1990-tallet lå mer enn halvparten i beiteområder. Noen statistikk på dette er ikke mulig å gi, men ved kontrollen i 2007 virket det som om det hadde skjedd få store arealbruksendringer i områdene der de kontrollerte og påviste fornminnene ligger i dag. 60 % av disse fornminnene ligger i beiteområder. En totalvurdering viser at arealbruksendringer i og rundt fornminnene som er kontrollert i Sandnes i 2012 har vært helt ubetydelige i løpet av de siste årene.

Figur 7. Tilstand for de registrerte forminnene i 2012 sett i forhold til tilstanden i 2007.

Kommune	Samlet antall	Uendret	Tapt	Skadet	Ikke gjenfunnet
Sandnes	427	377	1	40	9

Figur 8. Tilstand for de registrerte forminnene i 2012 sett i forhold til tilstanden i 2007.**Figur 9.** Kartet viser kontrollerte forminner i Sandnes. Hvert felt kan omfatte flere enkeltminner. Felt der minst ett forminne er skadet, tapt eller ikke gjenfunnet, er feltet markert som dette på kartet.

6.3 Fornminner som er berørt av tiltak i perioden 2007-2012

Tapte fornminner

Innenfor denne kategorien finnes bare fornminner som er ulovlig fjernet uten forutgående undersøkelse. I Sandnes er dette ett gravminne. Dette var en gravhaug som lå i et beite der det nå er bygd boliger og det er anlagt lekeplass på stedet.

Skadete fornminner

Ulovlige tiltak i fornminnet omfatter alle typer inngrep som er egnet til å skade, flytte, forandre eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredete kulturminner (jfr. Kulturminneloven § 3). Dette inkluderer også ulovlige tiltak i sikringssonen og omfatter alle typer inngrep som er utført innenfor fem meter av fornminnets synlige ytterkant (jfr. Kulturminnelovens § 6). Totalt 40 fornminner i Sandnes kommune er blitt påført skade i løpet av perioden.

Ikke gjenfunnet

Blant de ni fornminnene som ikke ble gjenfunnet er det bare to som ligger i gjengrodde områder. De øvrige syv ligger i områder der det har skjedd arealendringer i perioden 1990 til 2007, og trolig må minst fem av dem anses som tapt.

Figur 10. Antall tapte fornminner fordelt på tapsårsaker:

Kommune	Tidsrom	Hus/fritid
Sandnes	5 år	1

6.4 Tiltak som har forårsaket skade eller fjerning av fornminner i perioden 2007-2012

Ved kontrollen ble det lagt vekt på å finne årsakene til at fornminner var fjernet eller skadet (figur 10 og 11). Betegnelsene for skade- og tapsårsaker følger terminologien i «NS 9450 Automatisk fredete fornminner. Registrering av tap og skade. Norsk Standard 1. utgave».

Jordbruk

Denne kategorien omfatter skader og tap som kan oppstå som følge av blant annet pløying, dyrking, nydyrking, tildekking, planering, deponering av masse, husdyrhold, opparbeidelse av landbruks- og adkomstveier og lignende. I Sandnes var ingen fornminner tapt som følge av jordbruksaktiviteter, mens 21 var skadet. Skadene hadde hovedsakelig oppstått som følge av stort press i beiteområdene der mange dyr beiter på små inngjerdete områder (figur 12), slik også tilfellet var i 2007. En del var også skadet av traktorkjøring (figur 13).

Gravminner som allerede er skadet har en tendens til å bli oversett slik at de skades mer og mer (figur 14 og 15).

Skogbruk

Denne kategorien omfatter skader som oppstår i forbindelse med skogsdrift, som for eksempel nyplanting, markberedning, hogst, kjørespor/slitasje og skogsveier/adkomstveier. Ett fornminne var skadet som følge av kjøring i forbindelse med skogsdrift (figur 16).

Bygg- og anleggsvirksomhet, industri- og veitbygging

Herunder hører skader som oppstår i forbindelse med grøfter, vann- og avløpsledninger, tildekking (bl.a. i forbindelse med deponering av byggeavfall), innebygging, parkeringsplass, slitasje (kjørespor i forbindelse med maskinell virksomhet/snørydding), veianlegg, kraftledningsstolper, kraftledninger under vann og atkomstveier (også i forbindelse med midlertidige atkomstveier under byggeprosessen). I Sandnes var en gravhaug skadet som følge av at bilister kutter en sving og kjører oppå gravhaugens ytterkant.

Figur 11. Antall skadete fornminner fordelt på skadeårsaker:

Kommune	Tidsrom	Jordbruk	Skogbruk	Bygg/anlegg	Hus/fritid	Naturskade
Sandnes	5 år	21	1	1	9	8

Figur 12. Beitende hester på gravfelt, id 65905, der det ligger tre gravhauger/røyser som er blitt utsatt for tråkk-skader. Foto: NIKU 2012.

Figur 13. Gravhaugen på gravfeltet som har id 54406 er 20 meter i diameter. Tidligere er det anlagt en gårdsvei over haugen og det foregår også kjøring på den ene kvadranten. I forgrunnen en rydningsrøys. Foto: NIKU 2012.

Figur 14. Id 34632. Denne gravrøysa var opprinnelig 30 meter i diameter og hadde en høyde på 4-5 meter og lå på et høydedrag med utsikt over Kyllesvatnet. Den er delvis undersøkt og senere er det bygd silo og satt opp gjerde. Foto: NIKU 2012.

Husbygging og friluftsliv

Denne kategorien omfatter skader som følge av bl.a. nybygging eller utvidelser av boliger, campingplasser, hytteanlegg, hageanlegg, bryggeanlegg, garasjer, uthus, veiplaneringer (adkomstveier) og aktiviteter i forbindelse med friluftsliv. Ett fornminne var tapt og ni var

skadet i forbindelse med slike aktiviteter. Det tapte fornminnet, en gravhaug, er gått tapt som følge av opparbeiding av lekeplass (figur 17), mens skadene på de øvrige objektene for det meste er oppstått i forbindelse med hagearbeid (figur 18 og 19).

Figur 15. Gravrøys, id 44609, hadde opprinnelig en diameter på 16 meter og en høyde på 1,5 meter. Halvparten ble fjernet da sauefjøset ble satt opp. Foto: NIKU 2012.

Figur 16. Den største gravhaugen på id 34593 ble skadet da det ble foretatt hugst i området. Foto: NIKU 2012.

Natur

Denne kategorien omfatter skader som skyldes naturlige årsaker som for eksempel rotvelt, flom, erosjon eller bygging av dyrehi. I Sandnes er åtte fornminner skadet som følge av slike hendelser. I ett av tilfellene var det rotvelt som hadde forårsaket skader i sikringssonen til en grav-

haug, mens de fleste skadene hadde oppstått som følge av erosjon. I de fleste tilfellene var fornminnene skadet også ved forrige kontrollregistrering, men skadene var nå ytterligere forverret på grunn av erosjon (figur 20 og 21).

Figur 17. Lokalteten der gravhaugen, id 54408, lå før det ble anlagt lekeplass på området. Foto NIKU 2012.

Figur 18. Gravhaug, id 54372, med bål plass og blomsterbed. Foto: NIKU 2012.

Figur 19. Gravhaug, id 61020, med parkeringsplass i midtpartiet, samt blomsterbed, kantmur, hellelagt vei og kum. Foto: NIKU 2012.

Figur 20. Gravhaugen, id 5145, var tidligere skadet av sandtak og flom i bekken som passerer. Flommen forårsaket at vegetasjonen ble borte, noe som medfører at erosjon får fritt spillerom. Foto: NIKU 2012.

Figur 21. Gravrøysen, id 34631, som ligger på brinken av dyrket mark og ned mot et beite er nå i ferd med å skli helt ut. Foto: NIKU 2012.

Ved kontroll av fornminner er det som regel vanskelig å dokumentere når de ulike tiltakene som har medført skade eller tap har funnet sted. Det er derfor ikke mulig å gi eksakte tall pr. år for hvor mange fornminner som er blitt berørt av tiltak. For at tallene skal ha utsagnsverdi og kunne brukes som sammenligningsmateriale i forbindelse med andre overvåkingsprosjekter, har vi likevel laget et estimat som beregner gjennomsnittlige tall for årlige tap og skader på fornminnene i Sandnes (figur 22 og 23).

Figur 22. Gjennomsnittlige tall for årlig tap av fornminner fordelt på tapsårsak i løpet av de siste fem år.

Kommune	Hus/fritid
Sandnes	0,2 (0,05%)

Figur 23. Gjennomsnittlige tall for årlig skade av fornminner fordelt på skadeårsak i løpet av de siste fem år.

Kommune	Jordbruk	Skogbruk	Bygg/anlegg	Hus/fritid	Naturskade
Sandnes	4,2 (0,98%)	0,2 (0,05%)	0,2 (0,05%)	1,8 (0,42%)	1,6 (0,37%)

6.5 Utviklingen 1990 - 2002 – 2007- 2012

(figur 24 og 25)

I 2002, da den første kontrollregistreringen ble gjennomført, ble det oppdaget at 129 enkeltminner var fjernet mens 18 var skadet. I tillegg var det ytterligere 18 fornminner som ikke ble gjenfunnet. Ved denne kontrollen ble 311 lokaliteter med til sammen 2853 registrerte kulturminner oppsøkt. Imidlertid ble ingen av enkeltminnene innmålt.

Ved undersøkelsen i 2007 var det, av økonomiske årsaker, bare 431 av disse enkeltminnene som ble oppsøkt og innmålt. Innenfor dette utvalget ble det registrert fire tapte og 55 skadete fornminner. Som tidligere var det aktiviteter i forbindelse med jordbruk som sto for de fleste tap og skader.

Ved denne siste undersøkelsen i 2012 ble 427 fornminner oppsøkt. Det er fremdeles sektoren jordbruk som forårsaker flest skader og tap.

Tap og skade av fornminner har hatt en nedgang i løpet av de siste fem årene, noe som er positivt. Men vi ser at naturskadene har økt i omfang. Dette skyldes i stor grad at fornminnene som ble rapportert som skadet i de foregående kontrollene nå ligger uten vegetasjonsdekke og dermed utsettes for erosjon.

7 Tendenser i trusselbildet

De fleste fornminnene i Sandnes ligger i gårdsnære områder og mange av de fredete områdene brukes til beite. Ved siste kontroll observerte vi at fornminner som er skadet har en tendens til å bli svært dårlig ivaretatt både som en følge av menneskelige aktiviteter og av naturkreftene.

Sandnes er en kommune i sterk vekst. Sandnes-politikerne har definert et mål om å bygge 700 boliger per år. De siste ti årene har kommunen i gjennomsnitt bygd litt under 500 nye boenheter årlig, men i løpet av de 11 første månedene i 2011 nådde antallet igangsettingstillatelser hele 864 boliger (Aftenbladet 25.01.2013).

Det foregår fortsatt nydyrking i Sandnes. I 2009 ble det gitt tillatelse til at 144 dekar kunne nydyrkes, og det var ikke søkt om nydyrking på myrområder (Sandnes kommune, Rådmannen. Møte 22.04.2010).

I kommuner som er underlagt et så stort press som tilfellet er i Sandnes, er det ofte slik at de økonomiske hensyn teller mest. Det er også et høyt tempo i arealplanleggingen. Det synes som om utbygging og nydyrking kan utføres uten at det tas tilstrekkelig hensyn til kulturminner og kulturmiljø.

Figur 24. Prosentvis årlig tap innenfor de ulike tiltakstypene

Kommune	Periode	Jordbruk	Bygg, vei	Hus, friluft	SUM
Sandnes	1990-2002	0,38	0,14	0,003	0,52
Sandnes	2002-2007	0,09	0	0,09	0,18
Sandnes	2007-2012	0	0	0,05	0,05

Figur 25. Prosentvis årlig skade pr år innenfor de ulike tiltakstypene

Jordbruk	Skogbruk	Bygg, vei	Hus og friluft	Natur	Tilrettelegging	Materialuttak	Sammensatte	SUM
0,03	0	0,009	0	0	0	0,003	0,006	0,05
1,44	0	0,05	0,65	0,19	0,05	0	0,19	2,57
0,98	0,05	0,05	0,42	0,37	0	0	0	1,87

8 Konklusjon

Kontrollregistreringen i Sandnes i 2012 omfattet 427 fornminner. De fleste fornminnene er gravminner og bosetningsspor som tufter, gardfar og rydningsrøyser. Omtrent 60 % ligger i områder som brukes som beite.

I løpet av disse fem årene (2007 – 2012) er ett fornminne fjernet og 40 er påført en eller annen form for skade. Dette representerer mer enn 10 % av det totale antall fornminner som ble oppsøkt i 2012.

I alt ni enkeltminner ble ikke gjenfunnet ved vårt besøk. Fem av disse må nok her anses som tapt, fordi det har foregått en bruksendring av områdene i tiden etter at de ble registrert i 1990.

Jordbruket er fremdeles den sektoren som har forårsaket flest skader på fornminnene i Sandnes. Den største trusselen for fornminnene i kommunen ser derfor ut til å være jordbruksaktiviteter, aktiviteter i forbindelse med husbygging samt erosjon i tidligere skadete fornminner.

9 Kilder

Askeladden. Kulturminneregister. Riksantikvaren.

Haavaldsen, Per 2003: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2002.* – Oslo, NIKU Tema 3.

Lov om Kulturminner av 9. Juni 1978.

Norsk Standard: *Automatisk fredete kulturminner – Registrering av tap og skade.* NS 9450, 1.utgave oktober 2003.

Sollund, May-Liss Bøe 2008: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Sandnes kommune, Rogaland 2007.* – Oslo, NIKU Tema 22.

Sollund, May-Liss Bøe, 2008: Fornminner i fare – til alle tider. *Viking 2008*, s 179-193. Oslo.

Sollund, May-Liss Bøe and Holm-Olsen, Inger-Marie 2013: *In press Monitoring Cultural Heritage in a long-term project.* The Norwegian sequential monitoring program.

St.meld.nr.26 (2006-2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand.* – Det kongelige miljøverndepartement.

www.ssb.no/kommuner (lest 06.02.2013)

Vedlegg

Sandnes kommune 2012: Fornminner som er tapt, skadet eller ikke gjenfunnet etter andre kontrollregistrering i 2007.

ID	Kategori	Tilstand	Endringsårsak	Merknad
54408-1	Gravrøys	Tapt	Hus/fritid	Anlagt lekeplass
24750-1	Gravhaug	Skadet	Bygg/anlegg	Kjøring, kutter svingen
14938-1	Gravrøys	Skadet	Hus/fritid	Ballbinge i sikringssonen
14942-1	Gravhaug	Skadet	Hus/fritid	Hageaktiviteter og sti
14974-2	Gravrøys	Skadet	Hus/fritid	Bålplass
24783-1	Gravhaug	Skadet	Hus/fritid	Mur inngraving
44614-1	Gravhaug	Skadet	Hus/fritid	Grøfterens?
44630-1	Gravhaug	Skadet	Hus/fritid	Hageaktiviteter
54372-1	Gravhaug	Skadet	Hus/fritid	Blomsterbed, mur, forbrenningsplass
61020-3	Gravhaug	Skadet	Hus/fritid	Parkeringsplass, blomsterbed
72397-1	Gravrøys	Skadet	Hus/fritid	Mur i S

5117-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Beitetråkk
5117-3	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Beitetråkk
5125-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Hestetråkk
5125-2	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Hestetråkk
5151-2	Hustuft	Skadet	Jordbruk	Traktorvei i S-delen
5157-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Beitetråkk
14939-1	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Pløying i randsonen
34597-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Pløying i randsonen
34632-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Vei, gårds plass
44609-2	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Tråkk og traktorkjøring
44609-3	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Tråkk og traktorkjøring
54361-2	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Tråkkskader
54406-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Traktorkjøring
54406-2	Rydningrøys	Skadet	Jordbruk	Kjøring
61022-1	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Traktorkjøring
65905-1	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Hestetråkk
65905-2	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Hestetråkk
65905-3	Gravrøys	Skadet	Jordbruk	Hestetråkk
65920-2	Steinlegning	Skadet	Jordbruk	Traktorspor
72410-1	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Tråkkskader
72410-2	Gravhaug	Skadet	Jordbruk	Tråkkskader
5127-1	Gravhaug	Skadet	Natur	Erosjon
5127-2	Gravhaug	Skadet	Natur	Erosjon
5145-1	Gravrøys	Skadet	Natur	Erosjon
14945-1	Gravhaug	Skadet	Natur	Erosjon
24780-1	Gravhaug	Skadet	Natur	Rotvelt
24781-17	Bygdeborg	Skadet	Natur	Erosjon
34631-1	Gravrøys	Skadet	Natur	Erosjon
54364-1	Bautastein	Skadet	Natur	Falt over ende
34593-1	Gravhaug	Skadet	Skogbruk	Kjøreskader ved hugst
4442-1	Gravrøys	Ikke gjenfunnet		Gjengrodd
5112-6	Tuft	Ikke gjenfunnet		Gjengrodd
5112-8	Gravhaug	Ikke gjenfunnet		Gjengrodd
14960-2	Steinlegning	Ikke gjenfunnet		Gjengrodd
24791-1	Hustuft	Ikke gjenfunnet	Hager og opparbeiding	Tapt etter 1990 - før 2007
24791-4	Gravrøys	Ikke gjenfunnet	Hager og opparbeiding	Tapt etter 1990 - før 2007
54382-1	Gravhaug	Ikke gjenfunnet	Oppdyrket område	Tapt etter 1990 - før 2007
54382-2	Stakktuft	Ikke gjenfunnet	Oppdyrket område	Tapt etter 1990 - før 2007
54382-3	Gravhaug	Ikke gjenfunnet	Oppdyrket område	Tapt etter 1990 - før 2007
65930-1	Gravhaug	Tildekket		

NIKU Tema 44

ISSN 1503-4909

ISBN 978-82-8101-128-1 (trykt)

ISBN 978-82-8101-129-8 (elektronisk)

NIKU Hovedkontor
Storgata 2,
Postboks 736 Sentrum
N-0105 Oslo
Tlf.: 23 35 50 00
Faks: 23 35 50 01
Internett: www.niku.no